

Галгаш Г.Ю.

УДК 130.2:111.852

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ КУЛЬТУРОГЕНЕЗУ

Теоретичне питання естетичних детермінант культурогенезу залишається на цей час недостатньо розробленим ні в сучасній філософії культури, ні в естетиці. Стосовно стану розробленості проблеми в філософії культури треба відзначити наявність наукових робіт по суміжним питанням. Так, проблему культурогенезу розглядає А. Фліер, питанням інформаційних детермінант культурогенезу займаються сучасні російські науковці С. Оленев та Н. Сляднева, проблему соціотехнічних детермінант розробив А. Лук'янець. В вітчизняній естетиці проблемою естетичних чинників соціальної регуляції займається сучасний науковець О. Єршоміна.

Контекстуально супутнім питанню визначення естетичних детермінант культурогенезу є питання системи культурогенетичних детермінант. Аналіз літератури з даної проблеми [3-5, 8, 9] дозволяє виділити наступні типи культурогенетичних детермінант:

Географічні детермінанти. Поняття географічних детермінант включає в себе чинник територіального положення як головного у розвитку культури. Ідеї впливу географічного середовища на розвиток культури висував Л.Гумільов.

Ноосферні детермінанти. (В. Вернадський, Л. Гумільов, М. Моїсєєв). Поняття ноосферних детермінант пов'язано з ідеєю перетворення людиною біосфери, яка під впливом людського втручання переходить в ноосферу - сферу розуму, в якій саме розумна діяльність стає визначальним чинником культурогенезу.

Інформаційні детермінанти (О. Тофлер, М. Кастельс, Д. Бел, А. Йоселіані, М. Мак-Люен, Дж. Несбіт, Х. Ортега-і-Гасет, В. Канке, О. Ракітов, В. Розін С. Оленев, Н. Сляднева). Головним чинником культурогенезу в постіндустріальному суспільстві є інформація, що обумовлює перспективи розвитку економіки, змінення соціальної структури, нову якість життя, та ін. Основними характеристиками культури в умовах глобальної інформатизації стають власне її інформатизація і віртуалізація. Інформатизація визначає інформаційно-технологічні параметри розвитку культурної реальності, свідчить про наростання науково-технологічної інформації і формування інформаційної інфраструктури. Віртуалізація культури в умовах глобалізації свідчить про включення різних сфер культури в глобальну інформаційну мережу - Інтернет, що робить культурну інформацію систематизованою, мобільною і доступною.

Соціотехнічні детермінанти культурогенезу (Л. Мемфорд, А. Лук'янець, В. Симоненко, Д. Іванов, М. Ігнат'єв, Б. Козлов, М. Кондратьєв, Є. Краснухіна, О. Лебедєв, І. Мелік-Гайказян, М. Мунтян, Н. Попкова). Проявом культурогенезу на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства є технологізація - процес впровадження інноваційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства, який перетворює культурну реальність в техніко-технологічну. У постіндустріальному інформаційному суспільстві посилюється роль технологічних і інструментальних основ культури, відбувається інтенсивне заміщення «машинних технологій» «інтелектуальними технологіями». У цих умовах зростає роль соціотехнічних детермінант, найбільш значущими з яких є техносфера та інфосфера, що надають культурогенезу техніко-технологічну спрямованість.

Самодетермінація культури (Л. Уайт, А. Фліер). Культурогенез є перманентним самооновленням культури. Згідно з поглядами Л. Уайта, «культура повинна розглядатися як процес sui generis, тобто такий, що має причину самого себе» [9, с. 548].

Естетичні детермінанти культурогенезу складаються в процесі утилітарно-практичної діяльності на початкових етапах розвитку людства. Тут доречно розглянути співвідношення культурогенезу, антропогенезу і соціогенезу. Так, під антропогенезом розуміється процес походження і становлення власне людини в його певних ціннісно-сміслових формах свідомості, соціально придбаних ним позабіологічних властивостях. Антропогенез є частиною культурогенезу як цілісної системи, для якої характерна спільна діяльність людей по продукуванню, трансляції і передачі з покоління в покоління історично обумовлених соціальних ціннісно-сміслових форм свідомості. В результаті на конкретному історичному етапі складається колектив людей з єдиними культурними і ціннісно-смісловими установками, емоційними моделями поведінкових реакцій, який функціонує як суспільство, а даний процес можна позначити поняттям соціогенезу. При цьому істотним моментом соціогенезу прийнято вважати перехід від панування біологічних законів до соціально встановлених, коли виникає вища форма руху матерії - суспільних відносин, керованих якісно специфічними суспільними законами. У реальній практиці процеси антропогенезу, соціогенезу та культурогенезу взаємообумовлені, знаходяться в діалектичній єдності і виступають як антропо-соціо-культурогенез.

Основними законами особи в біологічному колективі є закон зоологічного індивідуалізму і закон домінування, соціальними законами - наявність колективних норм і форм спільної колективної діяльності, закон доцільності. Таким чином, культурогенез - це перехід до соціально обумовленої діяльності через заперечення біологічних законів, набуття біологічними інстинктами, перш за все статевого і харчового, соціальних форм їх перетворення. Тому процес входження людини в соціальний світ із самого початку супроводжується впливом культури на її тіло. Цей вплив пов'язаний з приборканням біологічних інстинктів та їх спрямуванням в соціально-виправданому напрямку. Табування реалізації певних біологічних проявів поведінки людини є фундаментом для відбудови абсолютно нового світу -

способу поведінки на основі не біологічних, а соціальних законів, спільно вироблених і встановлених колективом.

Поступове ускладнення культурних надбудов виявляється у формі зростаючого збільшення числа заборонних перешкод щодо можливих біологічних проявів поведінки. Зрештою, вся поведінка індивіда стає тотально регламентованою, а свідомість відрізняється наповненістю вже саме культурними «схемами» руху індивіда, стандартними формами його діяльності, ціннісними установками, що в подальшому постають його культурною системою координат.

Естетична детермінованість процесів культуригенезу пов'язана з механізмами сугестії та імітаційного наслідування. Проблема естетичних чинників як ведучих в процесі антропогенезу була розглянута вітчизняним філософом О. Воеводіним у науковій монографії «Естетична антропология». Початок антропо-соціо-культурогенезу вчений пов'язує саме з виникненням імітаційно-естетичної діяльності людини. Він відзначає, що процес становлення людини і його виокремлення з біологічного світу пов'язаний не стільки з виникненням раціонально-теоретичних форм свідомості, а саме з появою ціннісно-сміслових форм, що виникають в практичній діяльності «за допомогою емоційної фіксації у формі оцінно-сміслового зв'язку образів, що чуттєво переживаються як «корисне - приємне» і «шкідливе - неприємне» [2, с.129]. Таким чином, з погляду вченого, антропогенез є по суті аксіологічним процесом закріплення соціальних небіологічних сенсів в психіці у формі емоційних узагальнень і естетичних образів. Процес же соціо-культурогенезу виступає як колективна імітація доцільних форм сумісних дій, в результаті якої відбувається закріплення знайдених форм утилітарних сенсів.

До появи в первісному колективі вербального спілкування сенс сягався шляхом імітації суспільно-корисних дій. Сутність механізму імітації полягає в придушенні першосигнальних біологічних механізмів, еволюційно вироблених в людині способах гальмування біологічно закладених реакцій. В основі механізму імітації лежить імітаційна провокація певної дії, що паралізує можливість будь-яких інших дій [7, с. 416]. Імітування соціально-необхідної дії забезпечує одночасне блокування будь-яких інших проявів поведінки людини за посередництвом спостереження за зовнішніми рухами та їх інтеріоризації у внутрішній план поведінки через емоційне узагальнення естетично привабливої суспільно-корисної дії. Збагнення ціннісних сенсів відбувається шляхом доцільних рухів, отже сенс образу речі - згорнута програма чуттєво-практичного руху цієї речі в її знятому вигляді. Придбане таким чином «практичне знання» постає домінуючим в майбутній практичній діяльності індивіда. Так, імітація є надбудовою над біологічним світом, що повністю підпорядковує його і спрямовує в соціально-прийнятне русло.

Фундаментальним дослідженням проблеми імітації як основного чинника культуригенезу є робота Б. Поршнева «Про початок людської історії». Спостерігаючи дію механізму наслідування у тварин і птахів, дослідник робить висновок про імітаційну поведінку як вигідне біологічне пристосування: «імітація стає домінуючим чинником поведінки, пригнічуючи і життєві видові інстинкти, і індивідуальний досвід, - вона стає як би самотяжючою стихією» [7, с. 309]. При імітаційному наслідуванні, як показують експерименти над тваринами, умовний рефлекс виробляється в 10 разів швидше, ніж шляхом власних проб і помилок [7, с. 313].

Аналізуючи досліди Келера, Моркіса, Ладигіной-Котс, Букіна і Мухіной, Поршнев відзначає, що наслідування засноване не тільки на імітуванні «рухового шляху» до образу матеріального об'єкту [7, с. 314], але і на результаті дії як такому, його формі і будові, «коли форма предмету здатна стати відносно незалежним стимулом наслідувальної діяльності» [7, с. 316]. У останньому випадку, форма в знятому вигляді фіксує весь руховий шлях досягнення мети: рухи лише сигналізуються розташуванням фігур [Там же]. Тут можна говорити про естетичну природу наслідування, бо специфіка естетичного образу полягає в тому, що він будується на певних структурних принципах, інтуїтивно схопленій впорядкованості об'єкту. Істотною ж рисою естетичного пізнання є переживання задоволення-незадоволення від злагодженості (незлагодженості) в пропорціях контурів, форм, поверхонь, об'ємів. Таким чином, сутнісною специфічною ознакою естетичної імітації є відчуття емоційних вподобань стосовно предмету або дії сприйняття, що через тілесно-оформлене практичне знання стають матрицею згорнутих ціннісних сенсів, що керують поведінкою індивіда.

Імітація є основним механізмом передачі культурного досвіду. Згідно сучасного концепту перформативності, початок власне людського визначається міметичною здатністю, наслідуванням: «міметична здатність є ні що інше, як здатність тіла за допомогою імітації культурно відтворюючої форми руху переводити матеріальний зовнішній світ (подразники) в практично змістовні складні психічні образи (комплекси відчуттів) і таким чином транслювати його у внутрішній образний світ індивідуальної людини, надавати інформацію про зовнішній світ в самостійну психологічну уяву-моделювання і розпорядження індивіда» [1, с. 224-225]. Перформації призводять до створення в психіці чуттєво-символічних відповідностей зовнішньому світу, переживання яких виступає як отримання індивідом ціннісних сенсів.

Естетична суть імітації полягає в наслідуванні образам дій, у відмінності від раціональної, словесної передачі культурного досвіду за допомогою переконання. Домінантною стороною імітації стає емоційне забарвлення образів, за допомогою якої закладається соціально-необхідна система ціннісних сенсів в свідомості людини, так зване практичне знання, кероване спрямованістю руху як окремого людського індивіда, так і суспільства в цілому. Специфічною ознакою образу є його здатність перебудовувати реакції, поведінку, що склалася, на відміну від слова, образ більш насичений та має оцінюючу наповненість.

В процесі сумісного соціального спілкування людей і в ході еволюції психіки людини, в останній виробився специфічний другосигнальний механізм, надбудований над першосигнальною системою, -

«суггестія стає фундаментальним засобом дії людей на вчинки і поведінку інших, тобто особливою системою сигнальної регуляції поведінки. Ця нейрофізіологічна система взаємного відгальмування і спонуки тих або інших дій передусім виникнення суспільних відносин і суспільства, але в той же час може розглядатися як первинний зв'язок суспільних відносин» [7, с. 415]. На думку Поршнева, людина в процесі суггестії (навіювання) інтериоризує свої реальні відносини з іншими індивідами, виступаючи як би іншим для себе самого, контролюючим, регулюючим і таким, що змінює завдяки цьому власну діяльність. Суть суггестії полягає в наданні постійної негативної індукції на першу сигнальну систему, в тому, що вона служить засобом гальмування будь-яких першосигнальних рухових і вегетативних рефлексів [7, с.171]. Суггестія – це вплив на індивіда «ззовні-всередину».

У сучасних дослідженнях суггестія розглядається як гальмуюча дія другосигнальних імпульсів на першосигнальну систему, перш за все ним є дія сили слова. Згідно цьому, слово завжди здійснює гальмівну, завжди щось заборонну роботу за допомогою психофізіологічної сили гальмування в людському мозку. Це гальмування проходить дві фази: у першій, спеціальні зони кори приймають мовні сигнали (інші також проводять їх), а в другій у високорозвинутих лобових долях ці сигнали втілюються в гальмування всякої іншої активності, окрім заданої по каналах мови і свідомості [6]. Суггестія в даному випадку володіє примусовою силою, зобов'язуючи нас зрозуміти сказане як незбориму необхідність. Проте, ще до здібності вербального спілкування силою суггестії дії володіє і образ дії, імітативно повторюваний в процесі колективної діяльності. Суггестією, таким чином, є той єдиний канал, що залишився в процесі гальмування певних видів діяльності, по якому діяльність може і повинна здійснюватися.

Повторення, що вселяється в процесі імітації, підсилює ефект навіювання. Традиція, звичай, культ, ритуал, всяке заучування правил та текстів, церемонії, стереотипи, вираження емоцій - все це дієвий спосіб викоринювання варіативних і всякого роду інноваційних форм прояву соціально-невиправданої, недоцільної для общини поведінки.

З огляду на вищесказане можна зробити такі висновки:

- культуорогенез – це суспільно-історичний перехід до соціально обумовленої діяльності через заперечення біологічних законів, набуття біологічними інстинктами соціальних форм їх перетворення, та здійснення на основі цього спільної діяльності людей по продукуванню, трансляції і передачі з покоління в покоління історично обумовлених соціальних ціннісно-сміслових форм свідомості;
- до основних типів культуорогенетичних детермінант можна віднести географічні, ноосферні, інформаційні, соціотехнічні, естетичні;
- естетичними детермінантами процесів культуорогенезу є суггестія та імітація;
- імітація – це засіб переведення матеріального зовнішнього світу в практично змістовні складні психічні образи, комплекси відчуттів за посередництво наслідування культурно відтворюючим формам рухів;
- суггестія – це навіювання за посередництво чуттєво-практичного образу дії єдиного необхідного шляху діяльності через гальмування всіх інших видів діяльності, що в процесі співпраці виявилися недоцільними та суспільно-невиправданими.

Джерела та література:

1. Воеводин А. П. Перформативные механизмы социальной регуляции / А. П. Воеводин // Філософські дослідження : зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2010. – Вип. 12, ч. 1. – С. 212-231.
2. Воеводин А. П. Эстетическая антропология : монография / А. П. Воеводин. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 368 с.
3. Лукьянцев А. Н. Культурогенез : социотехнические детерминанты и манифестация на современном этапе : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / А. Н. Лукьянцев. – Ставрополь, 2009. – 160 с.
4. Оленев С. М. Метаинформационная детерминанта культурогенеза / С. М. Оленев // Информационные ресурсы России. – 2002. – № 1-2 (64-65). – С 23-25.
5. Оленев С. М. Информационные основы культурогенеза / С. М. Оленев, Н. А. Сляднева // Культурология : новые подходы : альманах-ежегодник. – М. : МГУКИ, 1998. – № 3-4.
6. Поршнев Б. Ф. Контрсуггестия и история (Элементарное социально-психологическое явление и его трансформации в развитии человечества) / Б. Ф. Поршнев // История и психология. – М. : Мысль, 1972. – С. 7-35.
7. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) / Б. Ф. Поршнев. – М. : Мысль, 1974. – 487 с.
8. Рябова О. А. Эстетичні детермінанти соціальної активності / О. А. Рябова // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2004. – Вип. XIII. – С. 99-104.
9. Флиер А. Я. Культурогенез в истории культуры / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 1995. – № 3.
10. White Leslie A. Culturology / Leslie A. White // International Encyclopedia of the Social Sciences. – N. Y. : The Free Press, 1968. – Vol. 3. – P. 550